

שלשים שנה לשואה ולגבורה

הרב יהודה שביב

השואה והאמונה *

א. חובת ההתמודדות

על סף העיון עולה התמיהה, מה תועלת בו, הן קרוב לודאי שאין בכחו של אדם להגיע לפשר דבר, ואם כך מוטב אולי שלא להזדקק לשאלות אמונה על רקע השואה, כלל. אפשר והיה מקום לתמיהה אילו העיון היה יוצר את השאלות, אך השאלות צפות ועולות מאליהן, והן זועקות למענה. זאת ועוד, עצימת עין והסחת דעת אינם ביטוי לעומק אמונה אלא לשטחיות, או לגרוע מזה — כהות חושים. בחינת — ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה".

מאמין של אמת המאמין בא-להי צדק ומשפט אינו יכול לשאת כל עוולה ורשע בעולם, על אחת כמה וכמה נחשולים עצומים של רשע, כאלו שבאו לידי ביטוי בשנות השואה. על חובתו של המאמין להתיחס לשאלות מעין אלו, כבר עמד הרמב"ן בספרו "תורת האדם".

"ואם תשאל עלינו: כיון שיש ענין נעלם במשפט ונצטרך להאמין בצדקו מצד שופט האמת יתברך ויתעלה, למה תטריח אותנו ותצוה עלינו ללמוד הטענות שפירשנו והסוד שרמזנו, ולא נשליך הכל על הסמך שנעשה בסוף, שאין לפנינו לא עוולה ולא שכחה, אלא שכל דבריו במשפט. זו טענת הכסילים מואסי חכמה. כי נועיל לעצמנו בלימוד שהזכרנו והיותנו חכמים ויודעי א-להים יתברך מדרך האל וממעשיו, ועוד נהיה מאמינים ובוטחים באמונתו ובגודע ובנעלם יותר מזולתנו, כי נלמד סתום ממפורש לדעת יושר הדין וצדק המשפט. וכן חובת כל נברא עובד מאהבה ומיראה לתור ברעתו לצדק המשפט ולאמת הדין כפי שיודו מגעת".

כתבי הרמב"ן כרך ב' שפא (מוסד הרב קוק ירושלים תשכ"ד)

[מעשה תובן סמיכות כתובים בנבואת ירמיהו.]

"כי עלה מות בחלונינו בא בארמנותינו להכרית עולל מחוץ, בחורים מרחובות... ונפלה נבלת האדם כדמן על פני השדה וכעמיר מאחרי הקוצר ואין מאסף. כה אמר ה' אל יתהלל החכם בחכמתו ואל יתהלל הגיבור בגבורתו... כי אם בזאת יתהלל המתהלל, השכל וידע אותי כי אני ה', עשה חסד צדקה ומשפט בארץ כי באלה חפצתי נאם ה'. הנה ימים באים נאם ה' ופקדתי על כל מול בערלה...".

* פרק מחיבור על מצות אמונה.

פתח בפורענות סיים בפורענות ובתווך — הפיסקה המפורסמת "בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע". לומר כי דוקא בעת הפורענות הקשה, שעה שמוות ברחובות ואדם כלא נחשב, אז מבחנם הגדול של המאמינים. בזאת יתהללו בנסיונות להשכיל ולדעת, — גם בעת הקשה — כי ה' עושה חסד צדקה ומשפט בארץ.]

יש ובנסותם להבין, ראו בשואה עונש על ההתפרקות הכללית מתורה ומצוות, התפרקות שהיתה נחלת חלקים גדולים בעם. יש וראו בשואה עונש על אי השתלבות במסכת הגאולה שהלכה והתקדמה בארץ ישראל. כאלה כן אלה מטילים דופי במעונים. אך הן בתוכם היו אלפים ורבות צדיקים קדושים וטהורים ומהם תינוקות של בית רבן שגם טעם חטא לא טעמו, (אמנם אין בזאת תשובה מלאה שהרי "כל ישראל ערביין זה בזה" ו"צדיקים נתפסים בעוון הדור"). יש איפוא לחפש בכיוון אחר.

ב. מעשה אבות סימן לבנים

מקובלים אנו: "מעשי אבות סימן לבנים" התפתחויות הסטוריות שעברו על עם ישראל, שורשן במה שאירע לאבות, ובמעשה אבות גם פתח להבנת פשר האירועים. "עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו" (אבות פ"ה מ"ג) כל נסיון היה כרוך בסבל רב. פרשת נסיונותיו וסבלותיו של אברהם, ציוני דרך הם לבניו אחריו. כך ראו חכמים במדרשם:

"ויהי אחר הדברים האלה והא-להים נסה את אברהם — כתיב: (תהלים ס) נתת ליריאתך נס להתנוסס מפני קשט פלה. נסיון אחר נסיון וגידולין אחר גידולין" ב"ר פרשה נ"ה.

ושם באותו פרק בתהלים נאמר:

"הראית עמך קשה השקיתנו יין תרעלה".

יסוריו של אברהם מוקבלים ל"הראית עמך קשה". יסוריו וסבלו של אברהם למה באו? ניסו חכמים להסביר.

"ה' צדיק יבחן ורשע ואוהב חמס שנאה נפשו (תהלים יא).

א"ר יונתן: הפשטני הזה כשפשטנו לוקה אינו מקיש עליה ביותר מפני שהיא פוקעת, וכשפשטנו יפה הוא מקיש עליה ביותר, למה שהיא משתבחת והולכת. כך הקב"ה אינו מנסה את הרשעים, למה? שאין יכולין לעמוד, דכתיב (ישעיהו נז): והרשעים כים נרגש. ואת מי מנסה את הצדיקים, שנאמר: ה' צדיק יבחן...

אר"י: היוצר הזה כשהוא בודק את הכבשן שלו אינו בודק את הכלים המרועעים, למה: שאינו מספיק להקיש עליו אחת עד שהוא שוברו. ומה הוא בודק, בקנקנים ברורים שאפילו הוא מקיש עליו כמה פעמים אינו שוברו. כך אין הקב"ה מנסה את הרשעים אלא את הצדיקים

אין דרכם של חכמים להאריך בדברים שלא לצורך, אם שלשה אומרים שלש אמרות ושלש דוגמאות לפנינו, משמע: שלשה דרכים לחז"ל להבנת פשר נסיונות אברהם וסבל זרעו אחריו.

ג

דוגמא ראשונה דוגמת הפשתני; הלה מקיש על הפשתן במטרה לשפרו ולשבחו. אך רק פשתן מעולה וטוב יכול לשאת את הכתישות וההקשות. תכלית הסבל והנסיונות: להטיב לשכלל ולטפח. דוקא הטובים הם המתיסרים כי רק בהם תקוה שיעמדו בכתישה.

כלל ישראל הוא שיעור קומה אחד חטיבה אחת, הכלל כולו נחבל ונכתש, וכתישה זאת באה לצרף לפתח ולחזק.

מדוע דוקא בתקופה זאת?

העולם היהודי עומד בפני מהפכה, עידן חדש מגיע, ארץ ישראל עומדת לתפוס מחדש את מקומה המרכזי בחיי האומה, עוד מעט והעם ישוב להיות עם עצמאי היושב ומושל בארצו שלו.

המסוגל הוא לכך?

יציאת העם משעבוד מצרים להירות, היא שורש כל הגאולות וממנה למדים על דרכי גאולה. אף יציאה זאת מלווה היתה בסבל ויסורים בנדודי מדבר קשים, מדוע לא הולכים ה' מיד אל הארץ? משיב על כך רבי אברהם בן עזרא תוך מבט מעמיק לנפש האדם.

"יש לתמוה איך יירא מחנה גדול של שש מאות אלף איש מהרודפים אחריהם, ולמה לא ילחמו על נפשם ועל בניהם, התשובה: כי המצרים היו אדונים לישראל וזה הדור היוצא ממצרים למד מנעריו לסבול עול מצרים ונפשו שפלה, ואיך יוכל להלחם עם אדוניו... כי אין כח בהם להלחם בכנענים עד שקם דור אחר דור המדבר... והיתה להם נפש גבוהה..." שמות יד, יג.

אם אחר מאות שנים במצרים כך, אחר אלפיים שנה בגלויות קשות על אחת כמה וכמה. והיה חייב לבוא זעזוע נוראי כדי לנער את רובדי שנות גלות ולחשוף את הטבע השרשי הקמאי, טבעם של בני חורין זקופי קומה היכולים להלחם על ארצם ומולדתם. אימי השואה חישלו את האופי הלאומי, ושימשו כמנוע כביר עוצמה להנעת הפוזורים והשארית ציונה, לכבשה לעבדה ולשמרה.

מאלף הדבר: בספר "אחד מעיר ושנים ממשפחה" (ספרית פועלים 1947), המשמש כאכסניה לשבעים אוטוביוגרפיות של ילדי ישראל ניצולים, שנכתבו בסמוך לסיום המלחמה, מסתיימות מרבית הרשימות בגעגועים ובנכונות לעלות ארצה לבנות ולהבנות.

ד. בקרובי אקדש

המשל השני שבמדרש: משל הקנקנים והכבשן. אף כאן מקישים, אך ההקשה לא באה כדי לשבח את הקנקנים אלא כדי לבדוק את טיבו של הכבשן. יש והקב"ה נזקק לבדוק את עולמו את הכבשן בו נוצרים הקנקנים. במי הוא מנסה, הוי אומר בטובים במעולים

במשובחים, באותם שיחזיקו מעמד ויעידו על טיב הכבשן. אלא שבו בעת שנתגלה מלא שיעור קומתם של אלה, נודע לכל על קנקנים ספוגי רעל חושך משטמה. וכי לא מאותו כבשן יצאו גם אלה?

במשל השלישי כבראשון באה הנסוי לא במטרה לבדוק, אלא לתכלית יצירה חיובית. אך שלא כבראשון אין הסבל פועל בסובל ובמתנסה, הסובל נושא סבלו למען שפר וטייב את האדמה. מטבע הדברים אין העול ניתן אלא על פרה שכחה יפה. מגיעה שעת חרישה, יש לשדד מערכות תבל כדי להצמיח גבטים חדשים (שורש ישי!?) מי היא הפרה הקרואה לשאת בעול — כנסת ישראל. כך ראו את פני הדברים, גדולים שם:

"פתח רבינו הקדוש (האדמו"ר מגראדניסק, הרב ישראל שפירא הי"ד) ואמר: שמעו אחי ואחיותי עם ה', לא עלינו להרהר אחר מעשיו של הקב"ה ואם נגזר שבזמן הזה אנחנו נהיה הקרבנות של חבלי משיח בדרגה זאת של הגאולה ולעלות על המוקד אשרינו שזכינו לכך... זכינו שאפרגו, כאשר פרה אדומה יטהר את עם ישראל כולו, אנו חייבים לראות את עצמנו מאושרים, שנפל בחלקנו לסלול את הדרך לפני הגואל ההולך ובא" מתוך הספר "אני מאמין" (עדויות על חייהם ומותם של אנשי אמונה בימי השואה) עמ' 44-5.

יש כאן גם מן המוטיב של גשיאת עוון הכלל, סבלם של הצדיקים מכפר וביותר מותם. "כשם שיום הכפורים מכפר כך מיתתן של צדיקים מכפרת" (ויק"ר ספ"כ). פישל ביטר חזן בעיר ורשא, קרא:

"אני מקבל זאת באהבה אם עלי להיות כפרה לעם ישראל" (שם עמ' 62).

חנוכת המקדש כרוכה באה עם מותם של שנים מהקדושים שבעם; גלב ואביהוא. שמא אף חנוכת גאולה העתיד צריכה היתה להיות מלווה בגילוי נורא של מידת הדין.

"בקרובי אקדש ועל פני כל העם אכבד" ויקרא י, ג.
"וכל כך למה? מפני קושט' בשביל שתתקשט מדת הדין בעולם". מדרש רבה הנ"ל בראשית נה.

שמא, לאימי השואה כהכשרת קרקע לצמיחת גאולה, רומז משלו של הנביא:

"האזינו ושמעו קולי, הקשיבו ושמעו אמרתי
הכל היום יחרש יחרש לזרע, יפתח וישדד אדמתו
הלוא אם ישוה פניה והפיץ קצח וכמון יורק, ושם חטה
שורה ושעורה נסמן וכסמט גבלתו
ויסרו למשפט א-להיו יורנו.

כי לא בחרוין יודש קצח, ואופן עגלה על כמון יוסב,
כי במטה יחבט קצח וכמון כשכמ.
לחם יודב רן לא לזיית עדוין והיוניין

ה. אור לחשר

מקובל : אחת מהדרכים המוליכות למעלה לאמונה בו יתברך — ההתבוננות בהדר הבריאה, בפלאי חיי היצורים כולם.
אך בנגונה של הבריאה, ישנו קול אחד צורמני, יוצא דופן, גס. זיש ואותו קול מהסה את את שאר הקולות ורק הוא נשמע למרחקים בזיפו בגסותו — קולו של בחר שבנבראים, המין האנושי. ואז גם חזיונות טבע הופכים לבלחות

"מביט אני לפני, והנה הכל אדום כל האופק אדום, השמים מכוסים ענני דם...
יושב הנני נוכח השמש, עוד מעט ותשקע, כבר קרבה לאופק, אדומה היא כדם
כאילו נוטפים ממנה אגלי דם, מאין לה כה הרבה דם, כבר כמה ימים בשעת בין
הערבים אדומה היא"

מתוך יומנו של משה פלינקר הי"ד, אני מאמין עמ' 244-5

"כוכב כוכב אתם רבים בשמים.
כוכבים אתם מבריקים כלכם
אורכם משפיע לעיניים.
אתם לבנים אתם מלאי חיים
ואני אוהבת את אורכם, את האור,
אבל האור הזה לא מתאים לחיים שחורים
ורוצה אני בחושך לחיות כל חיי."

הילדה שושנה שפרינגר, מתוך האוסף "אחד מעיר..." עמ' רלא.

"מליוני בני אדם על פני מרחבי העולם הגדול מאוהבים ביום, בשמש ובאור, אינם
יודעים מאומה אין להם מושג כלל כמה חשכות ואסון היא השמש הביאה לנו. היא
הפכה לכלי בידי הרשעים והם השתמשו בה כהשתמש בורקור..."

יוסף רקובר הי"ד, "אני מאמין" עמ' 256.

"ואל ארץ יביט : והנה צרה וחשכה, מעוף צוקה ואפלה מנצח"
ישעיהו ח, כב.

ו. עד משבר

אף בזה כיוון ופתח.
"האלקים" — גלה קהלת — עשה את-האדם ישר" (ז, כט). מטבע ברייתו קיימת באדם
נטיה ליושר לחיוב לטוב, מטבעו — שאיפה לתיקון לשלימות, אך חשבונות רבים מטעים
אותו ומפנים כיסופי השלימות לדברים מדומים תחליפים.
והאדם בונה לו מזבחות, יוצר אידיאולוגיות מאמין ברעיונות, בבני אדם, סוגד ומעריץ.
עד כי משתחווה לפסל מעשי ידיו, סוגד לאשר עשו אצבעותיו. שיאה של ירידה — האדם
סוגד לעצמו למעשי ידיו. אמונה באדם.

כך מגיעים בני אדם לחלומות על תיקון עולם, עולם אנושי נטול אלקים. מדברים על אחדות המין האנושי תוך שימת דגש על פיתוח טכנולוגי. האדם בעזרת המדע, הופכים ל"כל יכול". (השוה פרשת דור הפלגה עד ימינו שלנו.)
מה ינער את האדם מאמונת כזו זו באדם?

רק שואה גדולה יכולה לגלות את האדם בכל כעורו, את החיה שבו. האדם נטול הצלם. משיגלה האדם את עומק הרשעה שיכולה לשכון באנוש או ינפץ את הפסל, פסל האדם. השואה משמשת בת-קול נצחית המתפוצצת באזני כל ואומרת: אל תבטחו באדם ואל תאמינו בו ואל תסגדו לו.
תהומות של משבר זה בכחן להגיע את האדם לבקש את מושא האמונה, הסגידה וההערצה האמיתי — האלהים.

"פנימיותה של הדת, פנימיות פנימיותה

מקורה בהרגשת הבהלה והזועה של העולם.

ובצעקה הגדולה אל אבי העולם; ממעמקים קראתיך

ר' הלל צייטלין הי"ד, על גבול שני עולמות עמ' 23.

כזאת היתה (לכמה פרשנים) דרכו של המאמין הראשון אברהם העברי שהיה לאב המון גויים:

"א"ר יצחק: משל לאחד שהיה עובר ממקום למקום, וראה בירה אחת דולקת, אמר תאמר שהבירה הזאת בלא מנהיג, הציץ עליו בעל הבירה, אמר לו: אני הוא בעל הבירה. כך לפי שהיה אבינו אברהם אומר תאמר שהעולם הזה בלא מנהיג, הציץ עליו הקב"ה ואמר לו: אני הוא בעל העולם."

"דולקת" — הסבירו פרשנים (רד"ל, עץ יוסף, פירוש מהרז"י ועוד) — כמו נשרפת. רשעים שבבירה — העולם, עומדים ושורפים ומכלים. הבין אברהם אבינו ע"ה כי לא יתכן לבקש את בעל הבירה בתוכו אך כמו כן לא יתכן שבירה תופקר לחלוטין ע"י זה שיצרה. מתוך מחשבה "ח"ו שמא אין מנהיג" (רד"ל) הציץ עליו הקב"ה בעל הבירה.

ז. ממשבר ללידה

קדמונים הורונו: "עיקר גאולה תלויה באמונה" (ליקוטי עצות למוהר"ן מברסלב) ושמה, לידת גאולה שבאה אחר משבר נעוצה בדרך אמונה אשר כזאת. מעתה יתחוויר מה מגבואת גאולה שבישעיהו.

שתי נבואות נסמכו זו לזו ואפשר גם שנבואה אחת היא.

ומיד בסמוך :

"כי נמשתה עמך בית יעקב, כי מלאו מקדם ועננים כפלשתים,

ובילדי נכרים ישפיקו ...

ותמלא ארצו אלילים למעשה ידיו ישתחוו... .

וישח אדם וישפל איש"

שם ו"ט.

אם אכן כה ירוד המצב, הראוי לדבר על חזון האחרית הנפלא, והרי המרחק גדול כל כך.

אין זאת אלא שעה שמגיעה שפלות אדם לשיאה, או אז תקוה רבה לניפוצ אלילים ולחזרה אל ה'.

ושח גבהות האדם, ושפל רום אנשים, ונשגב ה' לברו ביום ההוא, והאלילים כליל יחלף.

שם יז"ח.

אכן מאז השואה, עובר על האנושות תהליך של ניפוצ אלילים וכמו נשמע ברמה קול הנביא :

"חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא.

שם כב.

אלא שעדין נמצאים באמצע הדרך. אלילים נופצו ואל האמונה השלמה בבורא טרם הגיעו, שעת בין השמשות היא, שבה תופסות את מקום האמונות והתורות — מתירנות ונהליזם.

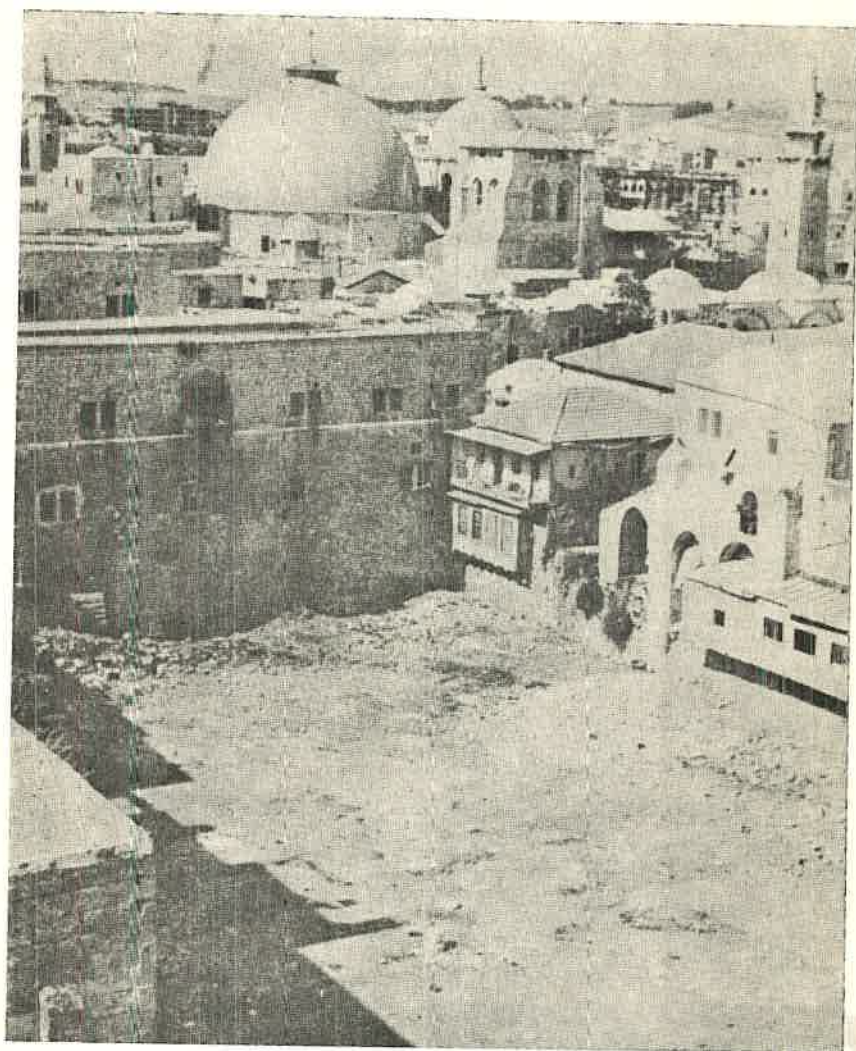
יש להדריך את הנשברים ושוברי הלוחות, אל נותן הלוחות האחד.

"ונשגב ה' לברו ביום ההוא".

והבאתי אתכם אל הארץ... ונתתי אתה לכם ערעה אני ה'

אני ערעה

לחצא חצרות סביב חומת העיר... ויש להם חומות גבוהות



בריכת חזקיהו

אנחנו יחד